

A MAGYAR ÉS AZ OSZTRÁK NÉPSZÁMLÁLÁS.

Vajjon megirom-e — mint hajdan terveztem — a *nemzetközi statisztikai kongresszusok* nekrológját? Mint e kongresszusok állandó bizottságának utolsó elnöke, az én kezembe került sok irat, mely ma már történelmi becsesel bír s a melyből a kongresszusok halálukat bizton ki lehet mutatni. Annyi tény, hogy e bizottságnak Párisban az 1878-iki világkiállítás idejében tartott ülései, melyeken még Németország egy-két képviselője is részt vett s ott hozott határozatai az akkor hatalmas fénypontján álló német vaskanczellárnak, Bismarck herczegnek nem tetszettek s a nem tetszés elég volt arra, hogy nemcsak Nagy-Németország képviselőinek ily gyűléseken többé nem volt szabad megjelenni; hanem elég arra is, hogy más államok se igen akartak Németország világos tartózkodása mellett ily nemzetközi összejövetelt pártolni. Olaszországnak 1879-ben mindössze egy kis nemzetközi vasutstatisztikai kongresszust (inkább csak értekezletet) sikerült együvé kapni, a nagy statisztikai kongresszusok legutolsója Budapesten volt s többé egy ország sem fogadott ilyet kebelébe.

Ámde a nagy kanczellár is félreállt, vele talán megszűnt a nemzetközi tanácskozások iránti ellenszenv s lehet, enyhébb szellő lengedez eszméjük körül. Franciaországot ugyan a német tiltakozás addig se igen fészélyezte, utolsó, 1889-iki kiállítása alkalmából elég kongresszust látott Páris falai között, bár nagyobbbrészük csak tönk volt, mert számos európai hatalmasság képviselői hiányoztak az ott egybegyűlt tudósok soraiból.

Ujabban azonban maga a német vezérhatalom ifjú császára hívott meg Berlinbe nemzetközi értekezletet a munkások kérdése ügyében; egyéb kisebb kongresszusoknak is hallatszik hire, mint például a Berlinben tartott és Manchesterben e nyár folyamán folytatandó hajózás-statisztikai érte-

kezlet, stb. Így a jég megtörtnek látszik s talán újra éled a nemzetközi statisztikai kongresszus is, melyet a boldogult Neumann-Spallart, Bodio és Rawson kezdeménye s a francia-angol támogatás mellett nagynehezen megszületett »Institute international de statistique« pótolni nem tudott, maga az intézmény se igérvén hosszabb s tevékeny életet.

Így hát korai volna a történetíráshoz fogni, hisz vaj ki tudja: mit hoz a közel jövő e téren is!

Annál indokoltabb azonban a másik kérdés: vajjon, ha sikerülne is a nemzetközi statisztikai kongresszusok eszméjét újra életre kelteni, érdemes volna-e ebben fáradni s várhatunk-e az intézmény megifjulásától gyakorlati eredményt?

Szinte borzadva irtam le e kérdést, mert hűtlenségi váddal sújtathatom vajmi könnyen ép én, ki e kongresszusok eszméjeért valaha rajongtam s a legutolsó ily nemzetközi kongresszusnak falaink közt némileg rendezője, munkálatainak — szerényen mondva — részben szerkesztője, részben kiadója voltam.

Pedig nem hűtlenség régi eszméim iránt, hanem a legbehatóbb kongresszusi munkálkodás napjainkban tapasztalt sikertelensége birt e kifakadásokra.

Bármennyi kérdést tárgyaltak ugyanis az Európa fővárosaiban kilenczizben tartott statisztikai kongresszusok, behatóbban és részletesebben egyikkel sem foglalkoztak, mint a *népszámlással*. Szent-Pétervárott 1872-ben valóságos nemzetközi programm jött létre, melynek pontozatai az egyes országok kormányainak utólagos hozzájárulása által, azt gondolhatnók, nemzetközi szerződéseké lettek.

E pontozatok egyik legfontosabbika, hogy a népszámlálások tiz évenként ismételtessenek a művelt államokban, hogy a számlálás ideje a tizes számmal végződő évekre és ezeken belől az évfordulóra, tehát ...0 év december 31-ére essék.

Nem szólva a többi, szintén érdekes, a tudomány és közigazgatás szempontjából egyaránt fontos határozatokról, miként állunk csak az idő kérdésével, mely pedig egyedül teszi lehetővé, hogy az egyes országok a határaikon kívül tartózkodó alattvalóikról kölcsönös és pontos értesülést szerezzenek.

A folyó 1890-ik év végével ily általánosnak vélt európai népszámlálás előestéjén állanánk, ha a szentpétervári hatá-

rozatok érvényesülnének. Ugyde mit tapasztalunk? Magyarország és Ausztria tényleg az 1890/91-iki évforduló állapotára szerint számlál; Németország is 1890-ben fogantatosít népszámlálást, de december 3-át tartja meg régi szokásához híven, határnapul; Belgium és Svéd-Norvégország 1890-ben számlálnak, a határnap talán december 31-ike lesz; Francia- és Olaszország határozatait még nem ismerem; Dánia 1890. február 1-én számlálta meg népét; Svájc 1888. december 1-én cselekedte meg ezt legutoljára és teszi meg legközelebb 1893-ban; ugyanekkor készül számolni Bulgária; Anglia sohase kötötte magát a kontinentális hatalmasságok eljárásához; az évtizedről évtizedre 10 milliónyi népszaporulatot hirdető s ma már 100 millió körül járó Oroszország pedig eddigelé tudtommal soha se tartott népszámlálást.

Ám nyugodjunk meg. Ez időbeli dissonanciából legfeljebb az fog eredményül, illetőleg eredménytelenségül kiderülni, hogy az egyes országok külföldön élő honfitársaik viszonyairól vajmi kevésbé fognak értesülést szerezni s kénytelenek lesznek beérni azon hiányos följegyzésekkel, melyeket a távollevőkről »qui ont toujours tort«, itthon levő hozzátartozóik adnak, vagy inkább nem adnak.

De ha e hiánnyal meg is alkuszunk, megmarad talán az a vigasztalásunk, hogy legalább a tudományos vívmányok érvényesülnek, melyeket a nemzetközi kongresszusokon oly ernyedetlenül működött annyi jeles férfiú tevékenysége megszerzett.

Magyarország e tekintetben nyugodtan várhatja a művelt világ ítéletét. Nemcsak 1880-ban állt az akkori népszámlálási technika színvonalán és derítette ki népszámlálásából a leggazdagabb anyagot, az alkalmazott módszer alapján is a lehető legtöbb kombinációt birván ez anyagból kivirágoztatni, hanem az 1890-iki számlálás előkészítését is hasonló alapon kezdte meg.

Már az az egy tény, hogy országszerte *számláló lapokkal* hajtatik végre a számlálás s hogy az eredeti anyag minden feldolgozás vagy átírás nélkül az országos statisztikai hivatalban központosítva dolgoztatik fel, biztosítja az eredményt. Ehhez járul, hogy az épületek összeírásán kívül, melyek a népesség vidékek szerinti tagozásának oly lényeges kiegészítését képezik, semmiféle egyéb fölvetel a népszámlálással össze nem köttetik; sőt az 1880-ban még eszközölt részleges

állatszámamlálás is elesik, a mi az iránt biztosíthat, hogy a számlálás alkalmával működésbe hozandó nagy apparatus, kizárólag a nép megszámlálására fordítottván, annál megbízhatóbb eredményeket fog szolgáltatni.

Egy ily rendszer és módozat alapján végrehajtott népszámlálás összes tapasztalatai állnak rendelkezésünkre; a lefolyt évtized se volt elég hosszú, hogy kidönthette volna azon férfiakat, kik akkor legtevékenyebben működtek, törvényhozás és kormány egyaránt lelkesen támogatják az ügyet; a szükséges »nervus rerum« megszavaztatott és így remélhetni, hogy talán jobbat, de mindenesetre oly eredményeket leszünk képesek felmutatni, minőket az 1880-iki népszámlálás szolgáltatott.

Sőt némely irányban épen megbecsülhetetlen értékűek lesznek a nyerendő adatok. Hogy csak egyet említsek: a jelen népszámlálás alkalmával ki kell tenni *népoktatásiügyi törekvéseink* eredményének az *olvasni-írni tudók* nagy tömegben mely ha a korosztályokkal kombináltatik, az utóbbi évek haladásának lesz fényes tükre. Ugyanigy fogjuk tanulmányozhatni a *magyar nyelvnek* a népiskolákban kötelees *oktatásának* eredményeit, szintén a növendékek koréveivel kapcsolatosan.

Nagy haladást képez azontúl, hogy a *katonaság és honvédség* ezuttal semmi külön számlálási módszert nem akar alkalmazni, hanem teljesen simul a polgári népességhez és épúgy fog számláló lapokkal vétetni számba, mint amaz s ennek folytán népességünk fegyver alatt szolgáló jelentékeny részének viszonyairól ép oly részletesen fogunk értesülni, mint a többi polgári népességnél.

Különös gond fordított az előmunkálatokban azontúl a népesség *foglalkozási viszonyaira*. A számláló lapokban erre nézve formulázott kérdésekre nemcsak könnyű lesz a válasz; de ha a válaszok helyesen fognak megadatni, ismerni fogjuk minden embernek fő- és mellékfoglalkozását és kereseti viszonyát, sőt ismerni fogjuk társadalmi állását is foglalkozásán belől és meg fogjuk tudni az egyes társadalmi rétegek mennyi s mily nem kereső, vagy csak háztartási avagy személyes, cselédi szolgálatokat teljesítő egyéneket kénytelenek saját keresetükből eltartani.

Talán leggyöngébb része a magyar népszámlálási tervezetnek az, mely a *családi és háztartási kapcsolatot* s a *rokon-*

sági viszonyokat volna hivatva kideríteni. Ámde ha ezt is kutatjuk, esetleg az egész rendszert kockáztatjuk, pedig nem is lehet kérdés tárgya, hogy e különben se túlnagyfontosságú viszony részletes kiderítése, mi lajstromrendszernél talán inkább sikerül, fölér-e ama végtelenül nagyobb előnyökkel, melyeket épen a laprendszer által lehet elérni.

Egészen egyébiránt ezen viszony se lesz elejtve, mert a házi gyűjtő-lajstromok magukban foglalván az egyes családok vagy háztartások számláló lapjait, a családi kapcsolat némileg még is ki lesz deríthető, hiányt csak a távollevő családtagok fogván okozni, de ezen hiány a lajstrom-rendszernél se kerülhető el egészen, mire egyébiránt alább még vissza kell térnem.

Most még csak egy fontos mozzanatot akarok kiemelni, melyet az *épületeknek* e számlálás alkalmával való összeírása van hivatva kideríteni. Ez pedig a hazánkban mindkét irányban gyakori viz- és tűzkárok, valamint az ellenök használandó védelmi intézkedések szempontjából végtelenül fontos. Az ország valamennyi épülete ugyanis először a tetőzet szempontjából irandó össze három csoportban a szerint, a mint pala- vagy cserép-, zsindely- vagy deszka- és nád- vagy zsuptető alatt vannak, mi — mint tudvalevő — tűzbiztonság szempontjából felettébb fontos és a biztosító-intézetek részéről is különös tekintetbe vétetik s különböző díjtételeket föltételez.

E hármas csoportosításon belül azután minden épületnél kimutatandó, vajjon kőből vagy téglából épült-e, vajjon kő- vagy téglaalappal, vályog- vagy sárból, vajjon tisztán vályog- vagy sár-, avagy negyedszer fa- vagy fával vegyest más anyagú épület-e az illető?

Ha visszaemlékezünk a szegedi vész alkalmával, de későbbi vizáradások idején is mennyi épület pusztult el kő- vagy téglalap hiányából s mint mosta el a hömpölygő ár a vályogfalakat, könnyű belátni a fontosságot, melylyel bir az, hogy a számlálás után vidékenkint és községenkint fogjuk ismerni az építési módot, csak ezentúl fogván közgazgatási uton intézkedhetni, hogy a veszélyjárta helyeken okszerű építőmóddal hogy lehessen elejét venni a nép vagyona nagyobb pusztulásának.

De ime már a számlálási eredmények tanulmányozásából meríthető legvégső következtetéseknél vagyok, pedig a népszámlálás még meg se indult, csak előmunkálatai vannak meg

s ezek helyes keresztülvitele végett tekinték körül a szomszédban is, vajj mit csinálnak ők s nem tanulhatnánk-e tőlük is valamit?

S ha fentebb büszkén hirdettem, hogy Magyarország mennyire iparkodott a kongresszusok tudományos vivmányait is magáévá tenni és a küszöbön levő népszámlálást a lehető legjobb rendszer szerint fogatosítani, szinte kételkedve fogadtam a hirt, hogy lajtántúli szomszédaink számára mind e vivmány nem létezett s ők az 1890-diki számlálást is teljesen az 1869-diki alapon — melyet 1880-ra is megtartottak volt — akarják végrehajtani!

Ausztriában tehát nom ismerik s nem fogják megismerni a legközelebbi számlálásnál sem a számláló-lapot, noha az 1880-diki magyar eredményeket őszintén irigyelték s a vezérlő férfiak erősen fogadkoztak, hogy ezentúl ők is hasonló módszer alapján fognak eljárni. Meg is vagyok győződve, hogy a lajtántúli hivatalos statisztikusok, kik az általunk használt rendszer előnyéről meg vannak győződve, szívesen állnának erre reá, de odaát a statisztika s a népszámlálás nem ugyanazon miniszterium resszortjába tartozik s a mit a szakismeret netalán helyesnek itélne, a közigazgatási bürokratismus arról hallani se akar.

Igy lesz azután, hogy Ausztriában 1890-ben is a régi kedveltségű »Anzeige-Zettel« segedelmével »iródik« össze a népesség, 16 sor számittatván egy-egy lapra, ha pedig a családtagok vagy laktársak (ide számítva az »ágyrajáró«-kat is) számosabbak, új és annyi »Anzeige-Zettel« használandó, míg a szám ki nem telik.

Hogy milyen lehet ezen hiába »Zettel«-nek kicsinyített »bejelentési lajstrom« kezelési kényelme, kitünik abból, hogy a kitöltésére szolgáló oktatás négyoldalú sűrűn nyomtatott egy ívre terjed és 38 rovat — tehát ennyiből kell e jókora ívnyi »Zettel«-nek állani — betöltéséhez ad utasítást.

Valóban nem pusztá kritikái hajlam, mely az osztrák népszámlálási tervezet tanulmányozására késztet. Korábban említém, hogy kutattam benne saját számlálásunkra nézve is tanulságos után. Ha pedig a dicsérő méltánylás helyett több — nézetem szerint — megrovandóra akadtam, az nem az én hibám, sőt határozottan sajnálkozom e fölött, mert megnehezíti, részben épen lehetetlenné teszi saját anyagunk össze-

hasonlítását az osztrák eredményekkel. Pedig tudvalevő, hogy csak összehasonlítás után ítélhetjük meg a népességi viszonyokat helyesen s ily összehasonlítás, sőt az eredményeknek ezen összemérése majdnem kikerülhetetlen volna a közvetlen szomszéd, saját államunkkal egy monarchiát képező ausztriai országokkal.

Hogy a Lajtán túl a tényleges szolgálatban levő katonaságra kivételt tesz és »bejelentési czéduláját« erre nézve érvényesnek nem állítja, igen egyszerűnek találjuk, tudva, hogy a hadügyminiszterium a haladásnak inkább hódolva, mint az odaáti statisztikai szakkörök, a számláló-lapok rendszerét fogadta el s a fegyver alatt szolgáló népességet ép úgy véteti számba, mint mi az összes polgári népességet.

Arról se szólunk, hogy Ausztriában ezuttal sem szoritkoznak pusztán népszámlálásra, hanem vele kapcsolatosan *állatszámmlálást* is hajtatnak végre. Jó, ez adatok nem lesznek összehasonlíthatók, mert nálunk ezuttal nem gyűjtetnek. Irányadó kormánykörökben Magyarországon igen jól tudják, hogy az állatösszeírásra, a népszámlálásra nézve legelőnyösebb december hónap, ép a legkedvezőtlenebb, az állatállomány ekkor levén a legkisebb létszámra redukálva.

Ezért új földművelési miniszterünk kellő időben részletes állatszámmlálásról fog gondoskodni, mint ilyen egy már 1884-ben is foganatosított és csak csodálni lehet, mért kötik össze Ausztriában e két merőben különböző műveletet most újra, holott ők már régebben is igen részletes és kimerítő állatszámmlálást külön foganatosítottak.

Sőt más, épen nem népességi, bár igen fontos, egy ideig nálunk is fontolgatott, de indokoltan elejtett tudnivalót akarnak e számlálás alkalmával megszerezni s ez a *ház- és földbirtok*.

Tagadhatatlan, hogy fölötte érdekes volna tudni minden egyes honpolgárnak ház- vagy földbirtokát. Kérdés csak az, sikerülhet-e ez kielégítő módon épen népszámlálás alkalmával és sikerülhet-e jobban, mint a kataszterileg rektifikált »birtokívek« alapján. De ne kutassuk a dolgot csupán elméletileg; nézzük inkább, miként kívánja ezt az osztrák népszámlálás gyakorlatilag megoldani. Hogy ezt kellőképp megítélhessük, lefordítom a többször idézett »oktatás« idevonatkozó részét: »Ha az illető egyén egyedüli tulajdonosa egy bárhol is fekvő háznak, úgy a 26-dik rovatba, ha egyedüli tulajdonosa egy

bárhol is fekvő földadóköteles telekbirtoknak (Realität), ugy a 28-dik rovatba egy 1-es vezetendő. A társtulajdon kimutatására házaknál a 27-dik, földbirtoknál a 30-dik rovat szolgál. Az, hogy mily részben társtulajdonos az illető megszámlálendő egyén a megfelelő rovatba vezetendő törtszám, például $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{3}{5}$ által fejezendő ki. Ha egy és ugyanazon egyén több ház- vagy földbirtokra nézve különböző részekben társtulajdonos, e birtokrész mindegyikre nézve külön kimutatandó. A földadó alá vetett birtok összes nagysága a 29-dik, illetőleg 31-dik rovatban a birtokív szerint holdakban, még pedig megosztott birtoklás esetében is kimutatandó. Csak ha a fentebb megjegyzettek szerint különböző birtokrészletek elkülönítve kimutatattak, minden egyes részökre nézve az illető egész birtok nagysága elkülönítve megadandó.»

Megvallom, elég elbizakodott voltam eddig föltenni magamról, hogy bármely statisztikai fölvételt képes vagyok megtenni s adott rovatokat, adott utasítás szerint helyesen ki is tölteni, sőt a nyerendő anyagot föl is dolgozni. De im gyarló a képzelődő ember, mert kétségbe volnék esve, ha akár mint ily részbirtokos, akár mint számláló ügynök az »Anzeige-Zettel« 26—31. rovatait a fentebbi utasítás szerint kitöltenem, még szerencsétlenebb pedig, ha az e rovatokból kikerülendő törtszamos anyagot és holdszámot statisztikailag helyes képbe összefoglalnom és tudományilag vagy közgazdaságilag értékesítenem kellene.

De ne törődjünk a bonyolult birtokviszonyokkal, melyek kutatására a magyar népszámlálás ugy se terjed ki. Ne törődjünk azzal se, hogy Ausztriában az »időleges« (zeitweilig) és »tartósan« (dauernd) távollevőség fogalmát még mindig fentartják, bár magyarázatát nem adják. Sokat bibelődtek e kérdéssel a kongresszusok is és az ideiglenes távollétet három nap és két hét, sőt két hónap között is hánytorgattak, de természetesen eredmény nélkül, mert csak ideiglen távollevő például az utazó is, habár utazása egy évig is eltart és tartósan távollevőnek például a falusi zsellért se mondhatni, ki a téli hónapokon fűtőnek áll be a szomszéd városba.

Annál veszedelmesebb pedig e megkülönböztetés az osztrák népszámlálásnál, mert reméljük, az is csak a *tényleges népesség* alapul vételével fog eszközöltetni. Remélnünk azért szabad ezt, mert már 1869-ben és 1880-ban is ez szolgált

alapul. Ennek egyik fő- és elvi föltétele pedig, hogy a számlálás idején az illető helyen *tényleg jelenlevő* s nem a valamely helyhez (községbe) vagy kötelékhez (családba) tartozó *népesség* vétessék számba.

Már pedig az osztrák utasítás szerint az »Anzeige-Zettel«-be bevezetendők »a lakásban résztvevő összes személyek, még ha ideiglen távol volnának is«; de bevezetendők a fentebb »tartósan távollevők«-nek jelzettek is, ha az illető háztartásban résztvevő személyek »másutt lakó gyermekei, a meddig még gazdaságilag nem önállóak, tehát még tanulásra, hivatási kiképeztetésben, mesterségtanulásra, nevelési vagy gyógyintézetekben, tényleges katonai szolgálatban, stb. vannak«.

Ugyde mindezek után az illető helyen (mert hisz túlnyomó nagy részök az országban benn van távol) kitöltetnek az »Anzeige-Zettel« összes rovatai, tehát tényleg kettős fölvétel eszközöltetik. Igaz, hogy a jelen- vagy távollét a lajstrom 21—24. rovataiba megfelelően vezetendő 1-es által kitüntetendő. De a ki tudja, mily könnyen téveszthető el két egymáshoz közel eső szűk rovat s mily könnyen kerül az 1-es a 22-dik helyett a 23-dik rovatba, az el fogja képzelni, mily veszedelem fenyegeti az egész számlálás helyességét és vezet vagy kihagyásokra, vagy kettős számlálásra. A kezem alatt levő utasításból ugyanis nem derül ki az »ideiglen jelen« s a »tartósan távollevők« viszonyai hol vétessenek számba, ott-e, a hol tényleg találtnak a számlálás alkalmával, vagy ott, a hova családi köteléköknél fogva tartoznak? Ennek pedig az első feldolgozásnál: a hirhedt »Orts- und Gemeinde-Uebersicht« szerkesztésénél künn a vidéken már el kellett dölni s ezt többé semmiféle »Kreis-« vagy »Landes-Uebersicht«-ben ki nem igazithatják.

Értem azonban, miért akarták osztrák szomszédaink az így-ugy távollevőket is összes viszonyaikkal keresztülvezettetni a »bejelentő lajstromban«. Ki akarják ugyanis tüntetni a *rokonsági kötelékeket* is az egyes lakásban résztvevők között s ez által a család alkatát s az összes népesség társadalmi szerkezetét kutatni. Igaz, e magaslatra a magyar népszámlálás alig fog emelkedhetni. E nagy probléma megoldását elejtettük, mert nem bizunk megoldhatóságában, legkevésbé pedig a tervezett osztrák rendszer alapján. — A távollevők itt mindenkor zavart fognak okozni; de a saját módszerünk alapján legalább

kikerüljük a kettős számításokat, mert csak a jelenlevők után töltenek ki a számláló lapok, a távollevők, de a lakásba vagy inkább háztartáshoz (családhoz) tartozók csak a házi gyűjtő-lajstromban említettnek meg számszerint.

Az osztrák népszámlálási tervvel egyébiránt — bármi tanulságos mozzanatokot nyújtott legyen — talán nem is foglalkoztunk volna oly behatóan, ha nem foglaltatik benne egy pont, mely reánk magyarokra nézve egyenesen *sérelmesnek* mondható.

Ezen pont a nyelvre vonatkozik, mely mint a *nemzetiségek* legfő ismérve a Lajtán innen is, túl is kiváló fontossággal bír.

Tudvalevő, hogy 1880-ban Magyarországon az *anyanyelvet* tudakoltuk, megkérdeztük egyúttal mindenkitől, hogy »anyanyelvén kívül mely hazai nyelvet beszél még?«. A számláló lapok betöltésére kiadott utasításban határozottan ki volt mondva, hogy a válasz e kérdésre mindenkinek őszinte bemondása alapján vezetendő a lapra s hogy semmiféle pressiót az illetőkre e tekintetben gyakorolni nem szabad. Sőt rigorositásunkban annyira mentünk, hogy a beszélni még nem tudó csecsemőkre semmiféle anyanyelvet nem fogadtunk el, nehogy valamikép ránk olvassák, hogy magyar chauvinista irányzattal akarjuk az adatokat meghamisítani. Igaz, hogy még ezen szigorúan objectiv eljárás is megtámadtatás tárgyául szolgált német részről és meglehetősen heves polemiát idézett elő, de melyben — úgy hiszem — sikerült a mi részünkről győzelmesen megfelelni.

Arról, hogy az osztrák népszámlálást hasonló irányban megtámadták volna, nincs tudomásom; pedig ok lett volna reá, mert ott nem az anya-, hanem a *közlekedési nyelvet* (Umgangssprache, langue parlée) tudakolták, minek következménye az lőn, hogy a számlálás idején ausztriai országokban és tartományokban tartózkodott több mint 100.000 magyar egyszerűen letűnt a föld hátáról, mert magyar »közlekedési« nyelvének magát Ausztriában, a Bukovinát kivéve, senki se vallhatta.

Ezen, a művelt világban sehol elő nem fordult s pusztán a hibás kérdés alkalmazásából eredő helytelen eredményekre az illető osztrák körök már az 1880-diki számlálás anyagának közzététele után figyelmeztettek, be is látták a hibát s erősen ígérték, hogy az 1890-diki számlálás alkalmából ők is az »anyanyelvet« fogják kérdezni.

És mit tüntetnek fel ez ígérettel szemben a tények? Azt, hogy az 1890-diki számlálásra kiadott utasítás illető pontja, hű magyar fordításban következőleg hangzik: »A 13-ik rovathoz. Itt minden személy után azon nyelv, melyet a közönséges társalgásban (Umgang) használ, de mindenesetre a következő nyelveknek csak egyike kiteendő és pedig német, cseh-morva, tót, lengyel, ruthén, szlovén, szerb, horvát, olasz-ladin, rumén, magyar, [németül »magyarisch«] (ez utóbbi csak a Bukovinában).«

Talán emlékeztetett valaki odaát a magyarokon 1880-ban ejtett sérelmekre s ez irányban tett ígéretekre, mert az »utasítás« egy előző pontja a »nyelv« rovatot illetőleg azt mondja, hogy »ezen rovat csak a birodalmi tanácsban képviselt területek hozzátartozói által kitöltendő«, tehát itt nem a tényleges, hanem a *jogi* népesség (population de droit) fogadtatott volna el alapul. Ámde ezen pont is egy utóbbi revisio alkalmával elhagyatott s így az osztrák népszámlálás előkészítőire bátran alkalmazhatni a történelmi szót, mit hajdan a Bourbonokra mondtak, hogy: »semmit se felejtettek és semmit se tanultak«. De nem. Nem akarok igazságtalan lenni, mert épen e kérdésnél átvettek egy toldást az 1880-diki magyar utasításból, azt t. i., hogy »az illető személy a fentjelzett nyelvek melyikét beszéli még szokásos közlekedési nyelvén kívül?«

Csakhogy »si duo faciunt idem, non est idem«. Mert ha az anyanyelven kívül beszélt más nyelv megtudása mélyen ható, a nyelvi területek, sőt az egyes generációk nyelvi viszonyait élénken megvilágító összevetésekre és beható tanulmányokra ad alkalmat — föltéve természetesen mindig a számláló lapok rendszerét, mely ilyen combinációk tevését meg is engedi — az »Anzeigetzettel« tömérdek rovataiból kivonatolt és semmi egyéb viszonytal össze nem vethető »más nyelvtudás« egyebet sem eredményezhet, mint annak a tudását, hogy Ausztriában sok német csehül, sok szlovén németül is tud, stb.

Lehet azonban, hogy ebben is csalódom s hogy az osztrák magas tudományú statisztikai szakférfiak, szemben az előtérbe tódult közigazgatási szakférfiakkal, keresztülviszik, hogy az »Anzeigetzettel«-ből a központban »számláló lapokat« kivonatolnak s az egész anyag depouillementjét ily módon hajtják végre, mint hallom, hogy e terv létezik is. Ezzel az

anyagának a mienkhez hasonló tudományos felhasználása biztosítva volna ugyan, csakhogy kötve hiszem, hogy az erre szükséges költséget ott, a hol beérik a népszámlálás »adminisztratív eredményével«, megszavaznák.

Az 1880-ban szerzett tapasztalatok alapján ugyanis egy hozzávetőleges számítást tettem s azt láttam, hogy ha a Lajtántúli lakosság 24 millió lélek lesz, a számláló lapoknak a központban való kiállítására körülbelől 160.000 munkanap szükséges, mi kerekszámban legalább is ugyanannyi forintnak felel meg. Ha pedig erre 1.000 embert alkalmaznak, a mi alig lehetséges, a munka befejezésére 160 napra, vagyis közel félévre lesz szükségük. Tudva, hogy a népszámlálási anyag adminisztratív feldolgozása mellett előbb a községi (Gemeinde-), utóbb a kerületi (Bezirks-) s végül az országos áttekintés (Landes-Uebersicht) készül, alig gondolható, hogy az eredeti anyag 1891. június-július havánál előbb kerüljön a bécsi központi hivatalba. Ha ott ekkor fognak a számláló lapok kivonatolásához, épen deczemberre lehetnek vele készen és legjobb esetben 1892. januárban kezdetnek azon munkához, melyet Magyarországon már 1891. január-február hónapokban inditunk meg.

Nekünk ugyan ez mindegy lehetne, de hogy saját népszámlálásunk eredményeit az osztrákéval még összehasonlíthassuk, arról ily merően különböző két rendszer mellett, egyszerűen le kell mondanunk.

Mindamellet se volt minden haszon nélkül e kis kirándulás az osztrák népszámlálás területére. Ha áll az, hogy »Opposita juxta se posita magis elucescunt«, ugy az osztrák tervezet hiányaiból saját rendszerünk határozott előnyeiről győződhetünk meg újabban és nagyobb bizalommal foghatunk e nagy munkába. Fokozódik pedig bizalmunk, mert közönségünk mindinkább érdeklődik a statisztika által kiderített eredmények iránt; mert saját magát legközelebb érdeklő nagy országos műveletről van szó, melyet saját tevékeny részvételével elősegíthet s mert végül sokkal fejlettebb közigazgatással rendelkezünk, mint 1869-ben, de még 1880-ban is, és ennek okszerű vezetése és reszortminiszterünk erélyes támogatása mellett a mű sikerülni fog okvetlenül.